

Tretia cesta a európska sociálna demokracia

Autor : Michael Ehrke

**FES Analýzy
máj 2000**

C 01 - 00601

*Friedrich Ebert Stiftung, e. V.
zastúpenie v Slovenskej republike*

Tretia cesta a európska sociálna demokracia

Autor : Michael Ehrke

**FES Analýzy
máj 2000**

C 01 - 00601

*Friedrich Ebert Stiftung, e. V.
zastúpenie v Slovenskej republike*

■
“V skutočnosti sú strany Whigs a Tories prirodzené. Existujú vo všetkých krajinách, nezávisle od toho, či sa volajú takto alebo aristokrati a demokrati, ľavičiar alebo pravičiar, ultra a radikáli alebo poddaní a liberáli.”

Thomas Jefferson markízovi de Lafayette, 1823

■
“Meno je falošné, program pochybný, jeho použitie oportunistické. A napriek tomu je tretia cesta stále populárnejšia, pretože sa pokúša odpovedať na veľké otázky.”

John Lloyd, New Statesman, 19. máj 1999

Znova obchádza ďalšie strašidlo?

Diskusiu o tzv. tretej ceste a o novom strede (Neue Mitte) charakterizuje nasledujúci paradox: Na jednej strane získala táto nová politická filozofia v USA ako aj v Európe na politickú diskusiu prekvapivo veľkú pozornosť verejnosti. Všeobecná prítomnosť tejto témy viedla niektorých pozorovateľov k tomu, aby svoje komentáre začali slovami “Obchádza strašidlo...” Na druhej strane sa väčšina komentátorov zhoduje na tom, že typickým znakom tretej cesty je nedostatok konkrétnych výpovedí. Konkrétne miesto jej zaručuje iba pozícia “medzi” alebo “mimo” neoliberálny konzervatizmus (novej pravice) a politická minulosť tých, ktorí reprezentujú tretiu cestu (tzv. stará ľavica).

Záujem, ktorý verejnosť doteraz debate venovala, sa zakladá na očakávaniach, že tretia cesta dá ako prvá pozitívnu odpoveď ľavice na problémy, ktoré súvisia s prechodom od tradičnej industriálnej spoločnosti na (nejasne definované) postindustriálne spoločenské usporiadanie. Tento prechod je vnímaný ako vágny a neistý a prejavuje sa postupným rušením celého radu

normatívnych úprav, inštitúcií a tradícií industriálnej spoločnosti: štandardné pracovné podmienky, kolektívne upravená pracovná doba, dôchodkové zabezpečenie, zvyčajná kariéra v práci, keynesiánske globálne riadenie a úloha odborov. V dôsledku toho je politika buď nútená vytvárať nové úpravy, zakladať nové inštitúcie a nanovo definovať tradície, alebo je odsúdená na to, že funguje ako krízový štáb a vykonáva stále nové zmeny, ktoré majú čoraz obmedzenejšiu účinnosť.

Od politiky tretej cesty sa očakávajú hlavne konkrétne odpovede na konkrétne otázky: Na akom princípe má fungovať systém dôchodkového zabezpečenia? Ako by mal byť reformovaný daňový systém? Ako sa dajú udržať pod kontrolou náklady na štátne zdravotníctvo? Ďalej sa od tretej cesty očakáva, a je ňou aj ponúkaná, komplexná interpretácia trendov, ktoré nás znepokojujú, (čiastočne nejasná) skica spoločnosti, ku ktorej vedome alebo nevedome smerujeme ako aj definícia politických cieľov, o ktorých dosiahnutie by sme sa mali alebo mohli usilovať.

Neoliberalizmus už odpovede na tieto otázky v podstate našiel, lebo sme svedkami rušenia inštitúcií a tradícií, ktoré obmedzujú trhové zákony. Industriálna spoločnosť, ktorá podriadila prácu zákonom trhu a tým radikálne transformovala tradičné sociálne vzťahy, však zároveň zachovala a svojim potrebám prispôbila rad predindustriálnych tradícií (napr. rodinu). Okrem toho vytvorila nové inštitúcie (napr. sociálny štát), ktoré ako sa zdá, jej dnes stoja k dispozícii. Obrana zostávajúcich alebo novovytvorených trhových bariér nie je však iba bojom s veternými mlynmi, ktorý protirečí zákonom evolúcie, ale je aj morálne napadnuteľná, pretože iba trh môže garantovať optimálne rozdelenie zdrojov ako aj výrobu a prerozdelenie produktov.

Neoliberálna perspektíva však protirečí intuitívnemu poznaniu, že trh samotný nemôže zabezpečiť súdržnosť spoločnosti, a ak sa má zabrániť rozpadu spoločnosti alebo jej spätnému vývinu do stavu anómie, musí existovať isté minimum všeobecne akceptovaných noriem a štruktúr. Aj neoliberálni politici vedia, že ich politika bude účinná iba vtedy, keď svoj trhový

fundamentalizmus spoja s inými "komunitárnymi" formami fundamentalizmu. Volebné úspechy Reagana alebo Thatcherovej neboli podmienené iba ich hospodárskymi programami, ale aj tým, že sa obidvaja prezentovali ako oduševnení zástancovia rodiny, vzorní patrioti a zbožní kresťania. Využili tak vo svoj prospech tradície, ktoré svojou hospodárskou politikou systematicky podryľovali. Podľa Anthony Giddensa tu ide o logický protiklad, ktorý sa však politicky veľmi osvedčil.

New Economy, New Welfare State, New Governance (Nové hospodárstvo, nový sociálny štát, nový spôsob vlády)

Tretia cesta sľubuje logickú politickú interpretáciu súčasných spoločenských zmien a jej prepojenie na riešenie konkrétnych problémov našej spoločnosti. K týmto náročným požiadavkám boli zatiaľ ponúknuté len veľmi skromné koncepcie, ktoré nevynikajú svojou novotou, ale skôr svojim deklarovaním novosti. V skratke by sa tieto nové koncepty dali zhrnúť nasledovne¹:

¹ Thomas Meyer, *The Third Way – Some Crossroads*, v: *Internationale Politik und Gesellschaft*, II/99

*New Economy: Pozitívne hodnotenie alebo aspoň akceptovanie "globalizácie", vrátane z nej vyplývajúceho nárastu sociálne nerovnosti;

*New Welfare State: Odmietanie tradičných sociálnych koncepcií a nahradenie sociálnych služieb vo forme všeobecného materiálneho zabezpečenia vytvorením "možnosti pracovného uplatnenia" pre jednotlivca (tzv. "aktivizujúci štát");

*New Governance: Nahradenie materiálnych záväzkov štátu ponukou nových foriem podielníctva.

V porovnaní s neoliberalizmom je väčšinou ako najdôležitejší rozdiel vyzdvihovaná aktívna úloha štátu, ktorý je do veľkej miery materiálne odbremený ("štát má určovať kurz, nie veslovať"). To však necháva otvorenou otázku, kde má štát použiť svoje navigačné mechanizmy. Rozhodujúcou otázkou, ktorú predstavitelia tretej cesty doteraz nezodpovedali, je definícia sociálnej *spravodlivosti*. Pre neoliberalizmus nie je spravodlivosť žiadnym problémom: Primárne prerozdelenie majetku,

moci a príležitostí pomocou trhu je *per definitionem* spravodlivé a jeho politické korigovanie je nezmyselné a škodlivé. Tretia cesta sa odkláňa od predstáv o spravodlivosti, ktoré v minulosti vytvorili americkí demokrati a európski sociálni demokrati, ale hlási sa k "hodnotám" sociálnej spravodlivosti. Nie je celkom jasné, či to má zakryť vedomé postrádanie vlastnej koncepcie spravodlivosti, alebo či sa táto zatiaľ len hľadá.

Americký import

Filozofia tretej cesty má svoj pôvod v USA a vznikla v tzv. *think tanks* konzervatívneho krídla Demokratickej strany, ktoré si hovorí *New Democrats*. Objavila sa v programových (intelektuálne často nie veľmi presvedčivých) spisoch ako napr. *The Third Way: A Political Philosophy for the Information Age*² alebo v *Blueprints for a New Century*³. Dôležitejšie ako samotná analýza a politický program sú pozitívne ladené pojmy *opportunity*, *responsibility*, *community* (príležitosť, zodpovednosť, komunita), resp. rétorika,

² *Democratic Leadership Council, The New Progressive Declaration: A Political Philosophy for the Information Age*, July 1996

³ Michael J. Mandel, *Blueprint: Ideas for a New Century. Meeting the Challenge of the New Economy*, Winter 99; ako aj Robert E. Litan, *Blueprint: Ideas for a New Century. Expanding the Winners' Circle*, Winter 99

ktorá sa na nich dá vybudovať. Tretia cesta podnietila vo Veľkej Británii prechod od *Labour* ku *New Labour* a bola intelektuálne prehĺbená a rozšírená (napr. analýzami Anthonyho Giddensa).

V Nemecku bola „*Neue Mitte*“ prijatá ako kontinentálna obmena tretej cesty v zásade až *ex post* – t.j. po víťazstve SPD vo voľbách. Diskusia o reforme, ktorá prebiehala v SPD a okolo nej, a v ktorej sa mnohé príspevky blížili k postulátom tretej cesty (ako napr. práce „komisie pre budúcnosť“ a manažérskeho diskusného fóra Friedrich-Ebert-Stiftung), sa konala za iných predpokladov a aj s inou terminológiou. Volebné víťazstvo Gerharda Schrödera poskytlo dvojité šancu; vyvieť tretiu cestu z anglosaskej izolácie a urobiť nemeckú „*Neue Mitte*“ súčasťou medzinárodnej diskusie.

Aj keď sú pojmy a témy filozofie tretej cesty v USA, vo Veľkej Británii a v kontinentálnej Európe podobné, je dôležité upozorniť na dva rozdiely vo východiskových predpokladoch.

Po prvé, Spojené štáty majú v porovnaní s Európou náskok, ktorý sa prejavil predovšetkým vysokou mierou hospodárskeho rastu a nízkou mierou inflácie, vysokým stupňom zamestnanosti ako aj predstihom v oblasti technológií a inovácie. USA sa stali

(znovu) vzorom. Cieľom politiky tretej cesty a „*Neue Mitte*“ v Európe je medzi iným dobehnúť tento náskok. Jej politika je preto podmienená reformnými impulzmi, ktoré sú v Spojených štátoch, (ktoré už sú tam, kam sa my ešte iba chceme dostať), málo citelné.

Po druhé, treba brať ohľad na rozdiely v politickej kultúre. Demokratická strana, predstaviteľka filozofie tretej cesty v USA, nie je politickou silou, ktorá by sa v európskom chápaní dala priradiť k ľavici. Demokrati nie sú ideologickou stranou, ktorá by mala svoj pôvod v triednych bojoch 19. storočia a ktorá by sa identifikovala s touto tradíciou. Ale práve toto platí pre väčšinu európskych strán a veľmi osobitým spôsobom pre sociálnu demokraciu, ktorá historicky vystupovala ako politická zástupkyňa utláčaných – priemyselných robotníkov, alebo v širšom a nepresnejšom chápaní, zamestnancov. *Odklon od tradícií v politike*, o ktorý sa usiluje tretia cesta, preto znamená niečo iné pre európsku sociálnu demokraciu, ako pre amerických demokratov. Je súčasťou sekularizačného procesu, ktorý môže byť zaradený aj pod pojem revizionizmus: Donald Sassoon nazval tento odklon od tradícií prezieravo „druhou revíziou“.

Prvá revízia: Modernizácia a sociálna spravodlivosť

Dejiny revízií: Hodnoty a programy

Dejiny európskej sociálnej demokracie sú dejinami *revízií*. Už samotný pojem revizionizmu sa pre ľavicových kritikov sociálnej demokracie rovná obvineniu. V meniacom sa svete však zmena politického programu nie je smrteľným hriechom, ale podmienkou na prežitie. Sociálna demokracia je „*the only left that's left*“ („*jediná ľavica, ktorá zostala*“) a to práve preto, lebo bola schopná vo svojej politike zohľadniť zmeny v spoločnosti. Otázkou však zostáva, či napriek všetkým revíziám existuje stála sociálnodemokratická politika, ktorá by nám umožnila hovoriť o „sociálnodemokratickej identite“.

Zástancovia tretej cesty, na čele s Tonym Blairom, vyjadrili túto konštantu v hodnotách: Hodnoty sú nadčasové, ale menia sa prostriedky ich realizácie. Ako repertoár hodnôt menuje Blair „*democracy, liberty, justice, mutual obligation and*

internationalism“ („demokracia, sloboda, spravodlivosť, vzájomná zodpovednosť a internacionalizmus“), v spoločnom texte Tonyho Blaira a Gerharda Schrödera „Návrh pre európskych sociálnych demokratov“ sú to „férovosť, sociálna spravodlivosť, sloboda a rovnosť príležitostí, solidarita a zodpovednosť za iných“. Ide o hodnoty, ktoré sú tak abstraktné, že by s nimi zrejme súhlasil každý (veď kto by sa otvorene zasadzoval za neférovosť, sociálnu nespravodlivosť, potláčanie privilegií, egoizmus a nezodpovednosť?), a preto nie sú smerodajné pri určovaní politickej pozície. Politicky relevantnými sa hodnoty stávajú, keď sú spojené s *hodnotením* spoločenskej reality.

Hodnotenie spoločenskej reality je bodom, v ktorom sa politické smery v Európe odlišujú už od Francúzskej revolúcie. Konzervatívny tábor tvrdí, že v danej realite sa vzhľadom na hospodárske obmedzenia alebo na ľudskú povahu možné optimum realizácie hodnôt v princípe dosiahlo. Protitábor zastáva názor, že realizácia hodnôt

je nedostatočná, a že sa proti tomuto nedostatku musí a môže politicky zakročiť. Identita sociálnej demokracie sa teda inými slovami nezakladá na tom, že “férovosť, sociálnu spravodlivosť, slobodu a rovnosť príležitostí, solidaritu a zodpovednosť za iných” považuje za dobré, ale na tom, že podľa nej tieto hodnoty v realite nie sú vôbec, alebo vzhľadom na dané možnosti nie sú dostatočne realizované, a usiluje sa preto o zmenu tejto reality.

Tradičná polarizácia európskeho politického spektra nevylučuje, že existujú témy, ktoré idú naprieč základnou konfliktovou líniou (ako napr. ekologická problematika). Ale tvrdenie, že “ľavica” a “pravica” sú zastaralé kategórie vychádza z predpokladu, že dané rozdelenie príležitostí, moci a zdrojov sa už nedá zlepšiť, a že ho ani nikto zlepšovať nechce. Pokiaľ však sociálna demokracia odmieta tvrdenie, že sme sa v otázkach spravodlivosti ocitli na konci dejinného vývoja, bude sa jej politika musieť pridŕžať aspoň dvoch princípov. Tieto dva princípy spolu logicky nesúvisia, ale obidva vyplývajú z toho, že sociálna demokracia vznikla z robotníckeho hnutia a že naväzuje na tradície osvietenstva.

Prvým princípom je už spomenuté *angažovanie sa za práva sociálne slabých*. Sociálnodemokratická politika v minulosti vychádzala z toho, že existujú spoločenské (a nie len individuálne) rozdiely, že príležitosti, moc a zárobok nie sú spravodlivo rozdelené, že je potrebné výnimočné politické úsilie, aby sa postavenie tých znevýhodnených absolútne a relatívne zlepšilo. Stať sa obhajcom záujmov menej privilegovaných vrstiev so sebou automaticky prináša *tematizáciu spoločenskej rovnosti a nerovnosti*. Nerovnosť sa nesmie pokladať za samozrejmosť, ale musí byť odôvodnená argumentmi, ktoré sú pre všetkých zúčastnených pochopiteľné (napr. nerovným výkonom jednotlivcov, alebo tým, že v prípade spoločenskej nerovnosti sa dá postavenie tých horšie postavených zlepšiť rýchlejšie ako postavenie privilegovaných vrstiev).

Druhý princíp sa zakladá na predpoklade, že hospodárstvo a spoločnosť sú prístupné *racionálnemu politickému vplyvu*, a že im nie sme vydaní napospas ako prírodným silám. S rozvojom kapitalizmu sa samozrejme zmenil aj rozsah možností ovplyvniť tento vývin. V počiatočnej fáze, keď sa periodické

krízy a utrpenie nás považovalo za neodmysliteľnú súčasť kapitalizmu, javilo sa plánovanie hospodárstva ako jediná alternatíva k anarchii trhu. To znamenalo, že bolo nutné hospodárstvo politicky riadiť, zoštátniť a tým ho zrušiť ako samostatnú sféru. Princíp racionality sa dal aj bez rozsiahlejšieho hospodárskeho plánovania zachovať do tej miery, že kapitalizmus umožnil zamestnancom zúčastňovať sa na rozvoji hospodárstva a zároveň bolo možné usmerňovať ho tak, aby sa dalo zabrániť hospodárskym krízam, alebo aby sa dal zmierniť ich dopad. Požiadavka racionálneho riadenia sa presunula z hospodárskeho rozhodovacieho procesu v užšom chápaní na vytváranie rámcových podmienok, na základe ktorých sa uskutočňovali trhové rozhodnutia.

Prvá revízia: Zlaté časy sociálnej demokracie

Revizionizmus na konci 19. storočia oslobodil sociálnodemokratický program od predstavy o socializme ako “konečnom štádiu”. Známy citát Eduard Bernsteina “Cesta je cieľ” otvoril možnosti kontinuálneho reformného procesu, pri ktorom bola

myšlienka “socializmus ako stav” odsunutá na neurčito a jej realizácia bola explicitne zamietnutá. Počas svojej doby sa Bernsteinovi nepodarilo presadiť sa proti ortodoxným názorom, podľa ktorých bolo samozrejmosťou, že kapitalizmus smeruje ku konečnej kríze, keď sociálna demokracia zavedie socializmus ako nový spoločenský poriadok. Až v 30-tych rokoch vytvorila škandinávská sociálna demokracia explicitne revizionistickú politiku, ktorá sa koncentrovala na reformy vo vnútri hospodárskeho systému, ktorý bol považovaný za daný. Ostatné európske strany sociálnej demokracie nasledovali tento smer až po druhej svetovej vojne.

Revizionizmus európskej sociálnej demokracie reagoval na veľkolepý hospodársky rozmach v prvých povojnových rokoch, na zlatú éru kapitalizmu. Vysoká miera rastu a plná zamestnanosť umožnila vtedy “klientom” sociálnej demokracie dramatický nárast životnej úrovne. Pritom sa presadili dva paralelné koncepty rovnosti a spravodlivosti. Po prvé, princíp sociálneho štátu, na základe ktorého musí byť všetkým občanom vo všetkých životných štádiách umožnený “dôstojný život” (aj keď definovaný len minimálnou úrovňou). Z tohto

dôvodu zaviedli povojnové vlády Labouristickej strany obsiahly systém štátnych sociálnych opatrení *“from the cradle to the grave”* (“od kolísky po hrob”), ktorý oddelil rozsiahle a základne oblasti života pracujúcich od trhu. SPD vsadila na existujúci systém sociálneho poistenia, ktorý potom v 50-tych rokoch a začiatkom 60-tych rokov rozšírili kresťanskodemokratické vlády.

Po druhé, všetci občania, aj tí doteraz znevýhodnení, získali hmotný podiel na spoločnosti tým, že im bol umožnený prístup k spotrebnému tovaru, ktorý bol predtým vyhradený privilegovanej menšine. Otázka prerozdelenia bola vyriešená radikálne: Spravodlivé rozdelenie príjmov a majetkov ani nemuselo byť tematizované, pretože sa všetci zúčastňovali na dynamike zjavne nekonečne prosperujúcej konzumnej spoločnosti. Všetci žili s vyhlídkou, že si v budúcnosti budú môcť dovoliť viac a ešte kvalitnejšieho tovaru. Tým problém horšie postavenej spodnej vrstvy stratil na naliehavosti. Sociálna demokracia sa tak mohla v daných podmienkach “zlatých časov” otvorene zasadzovať za udržanie existujúceho stavu, bez toho aby sa musela vzdať svojho boja proti nerovnoprávnosti. Ak sa všetci zúčastňovali na prosperite, bolo

možné zriecť sa socialistickej predstavy, že *vlastnenie alebo nevlastnenie výrobných prostriedkov* je základným spoločenským konfliktom.

Podmienky povojnovej prosperity umožnili aj “racionálne” riadenie hospodárstva. Zdalo sa, že kapitalizmus prekonal fázu trhovo-anarchistickej organizácie a dostal sa do vyššieho organizačného štádia (potvrdila sa tak analýza Rudolfa Hilferdinga o “organizovanom kapitalizme” z 20-tych rokov). Vo výrobnom systéme, ktorý bol stále viac koncentrovaný a centralizovaný, boli súkromní podnikatelia vytlačení technokratickou manažérskou “kastou”. Ako sa zdá, boli títo manažéri prístupnejší racionálnym kritériám v zmysle celospoločenského riadenia ako majitelia výrobných prostriedkov konkurenčného kapitalizmu. “Revolúcia manažérov” formálne oddelila vlastníctvo výrobných prostriedkov od hospodárskej rozhodovacej moci. Odbory získali formálne a neformálne právo spolurozhodovania. Štát prebral zodpovednosť za veľkú a narastajúcu časť sociálneho produktu a mohol tak prostriedkami globálneho riadenia stabilizovať priebeh konjunktúry.

Hospodárska modernizácia a sociálna spravodlivosť boli v 50-tych a 60-tych rokoch prepojené, pretože *primárne rozdelenie* príjmov trhom umožnilo kontinuálne zlepšenie postavenia sociálne slabších. Základom bolo zrušenie tradičného sektoru (podiel na celkovej zamestnanosti predstavoval v Nemecku po druhej svetovej vojne až 50 %) a presun zamestnancov do spracujúceho priemyslu a do moderného sektoru služieb, ktorých vyššia produktivita umožnila vyššie zárobky⁴. Na strane dopytu zodpovedala tomuto presunu industrializácia masovej spotreby: zatiaľ čo v prvej polovici storočia bežné domácnosti kupovali relatívne málo priemyselných výrobkov a poberali väčšinu spotrebného tovaru z tradičného sektoru, získali teraz pracujúci prístup k rastúcej palete industriálne vyrábaného tovaru. *Sekundárne rozdelenie* pomocou štátnych opatrení bolo svojim spôsobom iba nie veľmi problematickou korektúrou celkovo akceptovateľného a akceptovaného primárneho rozdelenia.

⁴ Burkart Lutz, *Der kurze Traum immerwährender Prosperität*, Frankfurt / New York 1984

Prechod k postindustriálnej spoločnosti: Základ "druhej revízie"

Politika tretej cesty sa chápe ako kritika sociálnej demokracie počas zlatej éry. Rovnako ako revizionizmus povojnovej sociálnej demokracie, odpovedá na zmeny v spoločnosti zmenou politického programu. Tieto zmeny sa dajú ťažko definovať, pretože sa nachádzame v neprehľadnej prechodnej situácii, v ktorej sú "novinky" zatiaľ len nejasne načrtnuté. Existuje celý rad *trendov*, ktoré ukazujú určitým smerom, ktoré však musia byť prehnane interpretované, lineárne predĺžené alebo považované za ireverzibilné, aby s ohľadom na budúcnosť o niečom vypovedali. Ide tu teda o *predpoklady* prechodu, ktoré sa čiastočne opierajú o populárno-vedecké výklady situácie a ktoré našli v tlači určitú rezonanciu. Vychádzajúc z týchto obmedzení, zúži sa kombinácia trendových výpovedí a popisov stavu na nejasný obraz, ktorého súčasťou sú "spoločnosť založená na službách a orientovaná na vedomosti" (text Schrödera a Blaira), "informačná spoločnosť" alebo "reflexívna moderna" (Anthony Giddens

a Ulrich Beck). Ak vychádzame z diskusie tretej cesty, majú tieto pojmy nasledujúce spoločné znaky:

1. Globalizácia

Globalizácia sa stala typickým znakom súčasnosti (prítom hrá druhoradú úlohu, do akej miery sa dnes v skutočnosti s tovarom a službami medzinárodne obchoduje resp. aký veľký je podiel medzinárodného pohybu kapitálu). Pojem globalizácie a jej vecný obsah sú dramatizované na základe známeho výroku z Marxovho Komunistického manifestu, že kapitalizmus má tendencie prekračovať národné hranice. Nové dramatizovanie globalizácie vychádza z dvoch predpokladov. Na jednej strane sa so zánikom sovietskeho komunizmu rozpadla posledná bašta nekapitalistického, ale svojim spôsobom moderného hospodárskeho systému. Na druhej strane sa globalizácia interpretuje ako proces, ktorý vo vyspelých krajinách označuje niektoré centrálné

hospodársko-spoločenské úpravy za nepotrebné. Globalizovaný peňažný a kapitálový trh obmedzuje národnú peňažnú a fiskálnu politiku, presne tak ako globálne alokačné stratégie podnikov znemožňujú účinné zamestnanecké a štruktúrno-politické opatrenia. V dobe globalizácie, keď sa štáty zmenili na hospodárske lokality, sú ich vlády odkázané na to, aby akceptovali rozhodnutia trhu, alebo aby ich prezieravo predpokladali.

Zo sociálneho hľadiska prispieva globalizácia k prehĺbeniu priepasti medzi tými, ktorí svoje zdroje (kapitál alebo vysoko kvalifikovanú pracovnú silu) môžu transferovať bez ohľadu na národné hranice a presunúť ich tam, kde je najväčší dopyt a medzi tými, ktorí túto možnosť nemajú alebo ju majú iba v obmedzenom rozsahu, napr. migráciou (majitelia jednoduchej pracovnej sily).

2. Informačná spoločnosť

Pojem "informačnej alebo na vedomostiach založenej spoločnosti" je rovnako vágny ako pojem globalizácie. Vztahuje sa na rastúci význam informácie ako hospodárskeho vkladu (v porovnaní

s pracovnou silou, kapitálom alebo surovinami). Tento trend je viditeľný na zvýšenom podiele hospodárskych oblastí a podnikov, ktoré

a) nevyrábajú fyzický tovar, ale informácie (software, genetickú technológiu a pod.), alebo

b) spracovávajú, rozosielaajú, pozmieňajú informácie alebo ich zabudovávajú do výrobkov atď.

Pokrok informačnej spoločnosti sa dá pozorovať aj na trhu s akciami v hodnotení firiem: v 90-tych rokoch sa (trhom predpokladaná) inovatívnosť firiem (na rozdiel od ich fixných aktív) stala najdôležitejším hodnotiacim kritériom. Microsoft, firma s najvyššou trhovou hodnotou na svete, je ďaleko pred General Motors a istá kalifornská internetová aukčná spoločnosť má rovnakú cenu ako akcie BMW. Intelektuálne aktívne položky firmy, tzv. *intangibles*, relativizovali, ak nie celkom obrátili význam veľkosti spoločnosti, jej obratu, fixného kapitálu a počtu zamestnancov. Vklad nových poznatkov sa zmenil zo sporadicky sa vyskytujúceho fenoménu, ktorý sprevádzal hospodársky vývoj, na rozhodujúcu veličinu trhovej

hodnoty podniku a stal sa tak základnou podmienkou úspešnej podnikateľskej činnosti.

Tým sa mení aj hodnotenie pracovnej sily. Činnosť, ktorá prispieva k inovácii, je vyššie hodnotená ako rutinná činnosť. Robert Reich zaviedol pojem "symbolového analytika", ktorý je zamestnaný v manažmente, výskume, vývoji, poradenstve, financovaní, informatike alebo marketingu a je protikladom zamestnancov vo výrobe alebo v tradičných službách. Je to polarizácia, ktorá sa čiastočne kryje s rozdelením medzi vlastními mobilných a nemobilných zdrojov. Podľa Reicha sa v USA rozdiel v príjmoch medzi symbolovými analytikmi a netvorivými pracovníkmi stále zvyšuje.

Analýza, ktorá predpokladá zvyšujúcu sa polarizáciu medzi menšinou prosperujúcou z modernizácie a väčšinou, ktorá na ňu doplatí, je samozrejme príliš čierne-biela. Upozorňuje však na novú schému nerovnosti, ktorá sa nezakladá výlučne na vlastníctve alebo nevlastníctve výrobných prostriedkov, ale nedá sa ani celkom naisto pripísať rozdielnym výkonom. Oceňovanie výkonu sa v informačnej spoločnosti nemeria iba na základe kvalifikácie alebo pracovného

nasadenia, ale jeho súčasťou je aj náhoda: Bonus, ktorý trh vypláca za "úspech" (napr. platy futbalistov alebo manažérov), je ako podiel celkového príjmu omnoho vyšší ako bol v 50-tych alebo 60-tych rokoch.

3. Hodnota akcií (Shareholder Value)

Predpovede zo 60-tych rokov, že v produkcii budú dominovať veľkopodniky, a že osoba technokratického manažéra vytlačí bežného podnikateľa, sa nesplnili. Hospodárska dynamika 80-tych a 90-tych rokov bola založená na relatívne malých podnikoch. Neuskutočnila sa ani byrokratizácia hospodárstva takzvanými *corporate giants*; namiesto toho sa veľké podniky pokúsili napodobniť dynamiku malých spoločností tým, že sa rozdelili na nezávislé a navzájom konkurujúce firmy tzv. *profit center*. Ale predovšetkým sa "revolúcia manažérov" (ak sa vôbec uskutočnila) nepresadila vo vzťahu k podnikateľom; tzv. *managerial capitalism* musel ustúpiť pred "podnikateľským duchom" a absolútnym dôrazom na dosiahnutie zisku. Obavy Josefa Schumpetera, že byrokratizácia veľkopod-

nikov z dlhodobého hľadiska udusí kreatívno-ničivú dynamiku súkromného podnikania, sa nepotvrdila. Nenaplnili sa ani nádeje niektorých sociálnych demokratov, že revolúcia manažérov bude začiatkom novej, racionálnejšej formy organizácie kapitalizmu, a že utlmí anarchiu trhu.

Zníženie hodnoty vlastníctva výrobných prostriedkov ako základnej línie spoločenského konfliktu, ktoré uskutočnili sociálnodemokratickí revizionisti, bolo akcionármi (*shareholders*) zrevidované. Renesancia "podnikateľského ducha" sa odzrkadľuje v novom zdôrazňovaní *shareholder value* ako jediného cieľa podnikania, ktorému sú podriadené špecifické záujmy manažmentu, zamestnancov a ostatných podielnikov (*stakeholders*).

4. Nová spodná trieda (A new underclass)

Nové rámcové hospodárske podmienky vytvárajú novú spodnú vrstvu nezamestnaných, tzv. *working poor*, "zdanlivo samostatne činných" alebo "neisto zamestnaných" a. i. Presadzujú sa nové

vylučovacie mechanizmy, ktoré spôsobujú, že pokrok "celku" nie je zároveň pokrokom všetkých alebo aspoň nie veľkej väčšiny. Nádeje sociálnych demokratov z 50-tych a 60-tych rokov, že modernizácia a sociálna spravodlivosť sú dve strany tej istej mince, sa v dnešných podmienkach javí ako chiméra. Dôvodom vzniku novej spodnej vrstvy, ktorá sa nepodieľa na hospodárskej dynamike, sú podľa mnohých pozorovateľov technologické a organizačné inovácie v podnikoch (a v rastúcej miere aj vo verejnom sektore). Cieľom týchto opatrení je systematicky odstraňovať tzv. *slack*, teda nevyužitú resp. nie plne využitú zdroje alebo novými organizačnými metódami znížiť ich náklady. Iní argumentujú tým, že je to globalizácia, ktorá tlačí na príjmy menej kvalifikovaných a že destabilizuje pracovné pomery. V tejto situácii už nie je možné akceptovať nerovnosť ako počas zlatej éry s odôvodnením, že umožňuje zlepšiť situáciu horšie postavených.

V porovnaní s dynamikou hospodárskeho sektoru v 50-tych a 60-tych rokoch môžeme dnes pozorovať opačný pohyb: Spracujúci priemysel, ktorý má vysokú produktivitu a potenciálne vysoké zárobky, poskytuje stále menej pracovných miest. Tento vývoj vyvoláva

dvojité presun pracovných síl: niektorým sa podarí vypracovať sa na vysoké pozície v "informačnej spoločnosti orientovanej na služby" a stať sa tak symbolovými analytikmi v duchu Roberta Reicha; omnoho väčšej skupine však nezostane iná možnosť, len zostúpiť do málo produktívneho sektora jednoduchých služieb. Na strane dopytu je tento trend spojený so zvýšeným využívaním jednoduchých služieb. Aby sa dali tieto služby financovať súkromnými osobami, dá sa argumentovať tým, že platy tých, ktorí služby poskytujú, musia mať opačnú tendenciu ako platy tých, ktorí kupujú. Pre sociálnu spravodlivosť v zmysle materiálneho pokroku pre všetkých (t.j. viac tovaru v stále lepšej kvalite) už primárne rozdelenie neposkytuje žiaden priestor.

5. Nový hospodársky konsenzus

V industriálnych krajinách sa presadil hospodársko-politický konsenzus, ktorý vznikol počas vlády konzervatívov v 80-tych rokoch a bol považovaný za nezvratiteľný. Súčasťou tohto konsenzu je, že sa musí za každú cenu zabrániť inflácii a že nesmú

narásť úroky a štátne zadĺženie. Zaväzuje každú, aj každú sociálnodemokratickú vládu, k peňažnej a fiskálnej politike, ktorá je zameraná na stabilizáciu. Hospodárska politika sleduje stále menej imperatív rastu *zárobkov* a stále viac sa stará o zaistenie rastu *majetku*. K nutnostiam (*constraints*), ktoré vychádzajú z globálneho hospodárskeho a sociálneho systému, sa pridáva vnímanie vnútropolitických a volebných obmedzení, ktoré majú rovnaké smerovanie. Tvorivé možnosti štátu sa z tohto hľadiska redukujú na priestor, v ktorom sa dá zaručiť finančná stabilita a klesajúca, v žiadnom prípade však nie rastúca daňová záťaž. Z tejto strany je aj možnosť korektúry primárneho rozdelenia obmedzená.

6. Individualizácia

V moderných industriálnych a informačných spoločnostiach sa dá pozorovať skoro všadeprítomný *proces rozpadu a rozkladu*: tradícií, životných foriem, hodnotových rebríčkov, sociálnych pomerov, spoločenstiev a normálnych pracovných podmienok. Teoretici moderny, napr. Ulrich Beck a Anthony Giddens, opísali tento proces

ako "reflexívnu modernizáciu" alebo "detradicionalizáciu". Rozpad tradícií rozširuje možnosť osobnej realizácie; čo bolo kedysi dané tradíciou, je dnes iba jednou z alternatív; životné príbehy sú dnes omnoho menej ako v minulosti predurčované tradíciou, menej predpokladateľné; či sa niekto stane vrcholovým manažérom alebo smetiárom, je rovnako jeho zodpovednosťou ako voľba vhodného životného štýlu – aj rodina je dnes iba jednou z mnohých možností. Zatiaľ však individualizácia životných pomerov (ako niekedy zdôrazňujú teoretici novej moderny) nevyriešila "starú sociálnu otázku", iba ju prekryla. S vysokým stupňom slobody kontrastuje trhom nanútená individuálna flexibilita, t. j. voľba medzi rôznymi alternatívami, ktoré sú prepojitelné s vlastnou schopnosťou zamestnať sa (*employability*).

Pre sociálnodemokratickú politiku je proces individualizácie dvojnásobne relevantný: po prvé politické postoje už nie sú poznačené tradíciami alebo kolektívnymi normami; mnohí ľutujú zánik tradičných robotníckych prostredí, ktorý zhoršil vyhliadky sociálnych demokratov na volebný úspech. Vo všeobecnosti sa zdá, že sociálne pomery

a politická orientácia sa už nenachádzajú v očakávanom a predpokladateľnom vzťahu; osud závislosti od zamestnávateľa nie je predpokladom na preferovanie ľavice; ak niekto jazdí autom alebo chová bojovné psy, tak to môže byť pre jeho volebné rozhodovanie dôležitejšie ako jeho sociálna situácia. Ak však určitá sociálna situácia už neovplyvňuje isté volebné správanie, nie je pre stranu, ktorá chce vyhrať voľby zmysluplné, aby sa prednostne obracala na skupinu závisle zamestnaných. Práve naopak, oslovenie týchto voličov ako sociálne najslabších, by mohlo vyvolať negatívne reakcie.

Po druhé, sociálna demokracia sa ako vládnuca strana už nemôže jednoznačne obrátiť na veľký kolektív ľudí, ktorí by mali viac alebo menej normovaný život. Celý sociálny štát sa však zakladá na predvídateľných životných príbehoch väčšiny obyvateľstva.

Tretia cesta: Sociálnodemokratická politika v období nerovnosti

Modernizácia a amerikanizácia

Politika tretej cesty je programom modernizácie (niekto by si mal dať tú námahu a spočítať slovo "moderný" v Schröderovom a Blairovom dokumente) a v istom ohľade aj programom amerikanizácie. To, že sociálna demokracia vystupuje ako strana modernizácie a amerikanizácie, nie je novinka. Rovnaké tvrdenie platí aj pre revizionizmus 50-tych a 60-tych rokov. Labouristické vlády pod vedením Harolda Wilsona (1964-71) a Jamesa Callaghana (1974-79) prebrali moc so stanoveným cieľom, odstrániť zaostalosť Veľkej Británie. Aj v programe SPD pod názvom "Modell Deutschland" nachádzame rovnaký motív. Nové sú obsahové asociácie, ktoré sa viažu na pojem "moderný":

1) Ako už bolo spomenuté, v 50-tych a 60-tych rokoch mohli byť hospodárska modernizácia a sociálna spravodlivosť považované za dve strany tej istej mince. Dnes

je toto spojenie prerušené. Vznik *underclass* nezamestnaných (v západnej Európe) alebo tzv. *working poor* (v USA) je dôkazom toho, že na hospodárskej dynamike sa už nepodieľajú všetci. Sociálna spravodlivosť je síce naďalej "hodnotou", ktorá sa spomína aj v Schröderovom a Blairovom dokumente, ale obsah výpovedí smeruje skôr k zrušeniu mechanizmov sociálneho zabezpečenia. V programových vyhláseniach protagonistov tretej cesty sa štát do veľkej miery vzdáva prostriedkov, ktorými sa v minulosti pokúšal zabezpečiť sociálnu spravodlivosť: zrieka sa možnosti zasahovať do rozhodovania súkromného hospodárstva, a pod tlakom finančnej stability nemôže dodržať materiálne záväzky, ktoré v minulosti súviseli so zabezpečením sociálnej spravodlivosti. Otázka prerozdelenia, ktorá je úzko spojená s otázkou spravodlivosti, je tematizovaná iba vtedy, keď sú kritike podrobené "tradičné" koncepty prerozdelenia.

2) V 50-tych a 60-tych rokoch bola Amerika vzorom pokrokovej a do veľkej miery

rovnoprávnej konzumnej spoločnosti. Dôležitým znakom amerického modelu tejto doby boli vysoké platy, ktoré ešte dlho nemohli v Európe dosiahnuť porovnateľnú výšku. Rozvoj európskeho sociálneho štátu v 50-tych rokoch bol čiastočne aj kompenzáciou za to, že európske národné hospodárstva (ešte) nemohli poskytnúť platy na americkej úrovni. Dnes pre mnohých americký vzor znamená nerovnosť príjmov (pri vysokej zamestnanosti), flexibilitu pracovného trhu a vysoký osobný podiel na sociálnej istote.

Odklon od modernizácie a sociálnej spravodlivosti je v dokumentoch tretej cesty deklarovaný tak jednoznačne, ako sa to v politickom programe len dá. Je tu naznačené, že v budúcnosti budeme mať dočinenia s narastajúcou nerovnosťou, z ktorej nás nevyvedie žiaden sociálno-demokratický program harmonizácie. Forma rovnosti (aj keď obmedzená), ktorá bola možná v zlatej ére industriálnej spoločnosti, sa v postindustriálnej spoločnosti nedá uskutočniť.

Povinnosť, spoluúčasť, príležitosť, spoločenstvo

Vzniká tu nový legitímny problém: bez istého minima sociálnej spravodlivosti resp. bez presvedčenia dostatočne veľkej časti spoločnosti, že vládne aká-taká spravodlivosť, je spoločenská súdržnosť dlhodobou ohrozená. Existuje riziko masového odmietnutia spolupráce zo strany občanov, ako aj riziko vedomého zneužívania štátnej podpory, daňových podvodov, práce na čierne a kriminality. Aký legitímny ekvivalent ponúka politika tretej cesty, keď rovnosť a spravodlivosť v tradičnom chápaní už nie sú predmetné?

Prvá odpoveď, ktorú poskytli New Democrats a predovšetkým Tony Blair je *zvýšenie hodnoty morálky* resp. "*moralizácia*" politiky. Ak sa rozdelenie v danej spoločnosti už nedá politicky optimalizovať – pretože je za daných podmienok optimálne – nie je možné deficity odôvodňovať odstrániteľnými nedostatkami v spoločnosti, ale iba morálnymi deficitmi jednotlivcov. Morálny imperatív sa obracia hlavne na perspektívne obete modernizácie, na poberateľov sociálnych dávok, ktorých povinnosť

absolvovať nejaký kurz alebo prijať isté zamestnanie sa vždy znova vyzdvihuje. Táto povinnosť sa zdôrazňuje tým viac, čím menšia je pravdepodobnosť, že existujú vyhliadky na "dobré pracovné miesta" (t.j. ako-tak isté a prijateľne odmeňované zamestnanie). Rétorika zdôrazňujúca povinnosti mieri aj na socializačný efekt pravidelnej práce. Druhou stranou tejto výpovede je tiež avizovaná "tvrdosť voči zločinu a jeho príčinám" – tvrdosť uplatňovaná teda aj v prípadoch, kedy sa socializácia pomocou zamestnania nepodarí.

Druhou odpoveďou je nové *zdôrazňovanie spoluúčasti*. Aj keď nezamestnaným nemôžu byť poskytnuté "dobré pracovné miesta" so "spravodlivým" ohodnotením, je ich podiel na pracovnom živote spojený s istým druhom nehmotného odškodnenia, ktoré spočíva v ich príslušnosti k pracovnému životu. Ale nie iba poberatelia sociálnej podpory sa majú stať účastníkmi, táto ponuka sa vzťahuje na celú spoločnosť. Rozšírená spoluúčasť napríklad na miestnej úrovni - alebo ako napr. vo Veľkej Británii, odovzdanie právomocí Škótsku a Walesu - by mala čiastočne kompenzovať obmedzenie hmotných záväzkov štátu. Materiálne

odštatnenie rozširuje kompetencie tzv. "civilnej spoločnosti" a dá sa preto interpretovať ako krok smerom k demokratizácii.

Tretia odpoveď zdôrazňuje význam *príležitosti*. Pretože sa nedá vytvoriť sociálna spravodlivosť v tradičnom chápaní a už vôbec nie "rovnosť výsledku", zostáva už len liberálny princíp spravodlivosti zakladajúci sa na rovnosti príležitostí a jeho dôsledok – legitímna nerovnosť ako výsledok nerovného výkonu. Ak majú všetci rovnakú šancu, majú aj osobnú zodpovednosť za to, čo z tejto šance urobili. Nie je potrebné mať dodatočné "vyrovnávacie" mechanizmy. Tento meritokratický princíp môže naozaj mať za následok ospravedlňovanie skutočnosti. Podstatou problému je, že o rovnosti šanci sa vždy len hovorí, ale nikdy sa neuskutoční. Neexistuje rovnosť šanci, ak niektorí ľudia zdedia milióny a iní nie. Thomas Jefferson chcel každých 40 rokov nanovo rozdeliť všetku obrábanú pôdu, aby mala každá generácia rovnaké šance. Trochu menej radikálne požadoval Bruce Ackerman, aby bolo každému plnoletému Američanovi vyplatené 80 000 dolárov (financovaných z daní z najväčších majetkov) ako štartovací

kapitál⁵. V skutočnosti sa ale liberáli a neoliberáli zmierili s tým, že ich princíp rovnosti príležitostí v realite nezodpovedá nič.

Štvrtú odpoveď treba hľadať, predovšetkým v anglosaských krajinách, v novom *zdôrazňovaní komunity*. Tretia cesta prebrala impulzy komunitárneho hnutia a podrobila dôkladnej kritike nielen emancipačný individualizmus ako dôsledok hnutia 60-tych rokov, ale aj vypočítavý egoizmus trhových subjektov, ktorý je súčasťou neoliberálnych programov. Komunitarizmus a filozofia tretej cesty sa zhodujú v odmietaní zoštátňovania spoločenských vzťahov anonymnou štátnou byrokraciou, ale líšia sa v hodnotení trhu. V Schröderovom a Blairvom dokumente je skôr lapidárne povedané: "Chceme trhové hospodárstvo, ale nechceme trhovú spoločnosť." Nie je však jasné, kde končí jurisdikcia trhu a kde začína spoločnosť, a na akých princípoch by spoločnosť mala byť založená.

⁵ Bruce Ackerman / Anne Alstott, *The Stakeholder Society*, New Haven and London 1999

Mílniky tretej cesty

Výkonnosť, zamestnanosť, spravodlivosť

Tretia cesta sa zamerala na dva ciele: Po prvé zvýšenie výkonnosti národného hospodárstva. Tento postoj nie je pre sociálnu demokraciu nový. Nová je dramatickosť, ktorou sa táto úloha zdôrazňuje a ktorá vychádza z reality alebo z vnímania globalizácie. Zvýšenie výkonnosti sa pokladá predovšetkým za úlohu súkromných podnikateľov, ktorý pod tlakom trhu nemajú inú možnosť ako zvýšiť výkonnosť. Nová je na druhej strane dôvera, ktorú niektorí sociálni demokrati vkladajú do súkromných podnikov a do trhu a považujú ich za "stroje na efektívnosť". V tom spočíva základný rozdiel oproti politike sociálnodemokratických vlád v 60-tych a 70-tych rokoch (platí to predovšetkým pre labouristické vlády Wilsona a Callaghana), ktoré vychádzali z toho, že štát musí vytvorením rámcových podmienok podniky prinútiť, aby zvýšili produktivitu a výkonnosť. V "Modell

Deutschland" nemeckej SPD sa tento "nátlak" prejavil napr. vysokými platmi, ktoré boli záväzné pre celý priemysel a znemožňovali podnikom zanedbať svoju produktivitu. V koncepcii tretej cesty musí štát predovšetkým zabezpečiť, aby manažment a akcionári neboli obmedzovaní príliš veľkými nákladmi a stratami v oblasti infraštruktúry alebo vo vzdelávacom systéme.

Druhým cieľom je zvýšenie zamestnanosti. V tomto prípade však protagonisti tretej cesty upustili od najdôležitejších tradičných prostriedkov politiky zamestnanosti:

1) Manažment dopytu, ktorý so sebou prináša vysokú úroveň rastu a nárast zamestnanosti, sa považuje za problematický. Naďalej prevláda názor, že globálne riadenie hospodárstva môže vyrovnať extrémne konjunkturálne výkyvy (aj podľa Schröderovho a Blairvho dokumentu), ale viera, že manažmentom dopytu sa dá natrvalo dynamizovať národné hospodárstvo, stráca na sile nutnosťou zachovania finančnej stability a závislosťou tuzemského rastu na

externých faktoroch.

2) Štát ako tzv. *employer of last resort* tu taktiež vypadáva z hry, pretože musí vzniknuté náklady financovať zvýšením daní a/alebo štátnym zadĺžením. Pretože nikto nemôže podniky prinútiť, aby zvýšili počet zamestnancov, zostáva ako jediné východisko zníženie plátov a vedľajších mzdových nákladov. Sociálnodemokratické zakladadlo zo zlatej éry (platné predovšetkým v Nemecku) o vysokých platoch a vysokej produktivite (a tým aj vysokých ziskoch), ktoré sú na sebe naviazané, je neplatné. Podniky už nepotrebujú "bič produktivity" kvôli vysokým platom, lebo globálna súťaž odstránila národné ochranné zóny a všetky firmy sú nútené zvýšiť produktivitu. A zamestnanci už nepotrebujú vysoké platy ako podnet, pretože nezamestnanosť poskytuje dostatočnú výkonnosťnú motiváciu, ktorá robí peňažné lákadlo zbytočným. Zároveň tretia cesta ponúka vzdelávacie opatrenia a reformu zabezpečenia proti nezamestnanosti, ktoré posilňujú rozhodnutie prijať zamestnanie aj bez ohľadu na finančnú stránku a robia tak zamestnancov schopných a ochotných zamestnať sa.

Koncepcia tretej cesty akceptuje (podľa jej vlastnej kritiky sociálnodemokratického "tradicionalizmu") segmentáciu spoločnosti na a) vlastníkov kapitálu (vrátane robotníkov vlastníacich kapitál) a majiteľov kvalifikácie, ktorú si trh vysoko cení, b) na tých, ktorých kvalifikácia je ľahko nahraditeľná a ich pracovná sila zastaralá a "jednoduchá" – rozhodujúce tu je, že príjmy týchto dvoch segmentov už nie sú dynamicky prepojené. Zatiaľ čo príjmy vlastníkov kapitálu resp. vysoko cenenej kvalifikácie nie sú predmetom diskusie, predpokladá sa, že blahobyť (a s ním aj sociálne istoty) majiteľov "jednoduchých" pracovnej sily buď klesne, alebo sa aspoň nebude zvyšovať v rytme všeobecného nárastu blahobytu. Mobilným ponúka koncepcia tretej cesty program gratifikácie, rozširuje pole pôsobnosti a odbúrava obmedzenia priemyselno-spoločenských inštitúcií a tradícií. Pre menej mobilných je vzdelávacím programom, t. j. tretia cesta sa snaží prispôsobiť nedostatočne mobilné a flexibilné obyvateľstvo na nové podmienky. Centrálné témy tretej cesty ako napr. špeciálny význam vzdelávania ako cesta k zlepšeniu schopnosti zamestnať sa (*employability*), zdôraznenie zodpovednosti a povinností

(poberateľov sociálnych dávok) a propagovaná "kultúra samostatnosti" sú elementy modernizujúcej výchovy ľudu. Za brzdu modernizácie sa nepovažujú súkromné podniky, ale obyvateľstvo, ktoré je chránené zastaralými inštitúciami, bráni sa novým šanciam a požiadavkám, je príliš naviazané na tradície, inými slovami nie je pripravené na najefektívnejší možný výkon. Pretože flexibilizácia ľudí sa už nedá dosiahnuť motiváciou vysokými a rastúcimi príjmami, nahrádza sa rétorikou povinnosti, tvrdých faktov a za istých okolností aj nevyslovenou hrozbou.

Koncepcia tretej cesty (aj keď nie práve jej realizácia v praxi) sa vzdáva princípu sociálnej spravodlivosti, ktorý je naviazaný na rozdelenie príjmov, aj keď táto "hodnota" zostáva súčasťou katalógu. Priemyselno-spoločenské chápanie spravodlivosti, ktoré tretia cesta opúšťa – rastúca možnosť prístupu k spotrebnému tovaru pre všetkých a (minimálne) materiálne zabezpečenie vo všetkých životných situáciách – je podmienené časovo a nie je v žiadnom prípade stelesnením spravodlivosti. Otázkou je, či tretia cesta môže a chce urobiť novú ponuku, ktorá sa nebude iba negatívne

vzťahovať na tradičnú ponuku "starej" industriálnej spoločnosti, ale bude ju môcť v zmenených podmienkach aj nanovo formulovať. Keďže tretia cesta nie je prezentovaná ako uzavretá teória, ale ako neukončený proces, ešte nie je všetko stratené. Či sa ukáže, že tretia cesta je realistickým základom modernizácie sociálnodemokratickej politiky alebo návratom do doby pred neoliberalizmom (ak nahradí svoju potenciálne veľmi liberálnu zložku rétorikou autoritárneho "výchovného" štátu), záleží od zodpovedania štyroch centrálnych otázok.

1. Zájmy

Ako sa politika tretej cesty stavia ku spoločenským záujmom? Doteraz neexistuje žiaden dokument, v ktorom by sa politici tretej cesty definovali ako jednoznační zástancovia určitých záujmov. Neoslovujú sa určité záujmy, ale "my" ako spoločenstvo, ktoré bolo pretransformované na skupinu ľudí spojených globalizáciou. Vnútroháranica prechádza medzi tými, ktorí k tejto skupine patria a tými, ktorí nepatria, medzi snaživými, mobilnými, flexibilnými, riskujúcimi

a zodpovednými na jednej strane a zaháľacími a poberateľmi sociálnych dávok na strane druhej (tradičné sociálnodemokratické alebo odborárske zastupovanie záujmov je označené za zastaralé). Hodnoty, ktoré uvádzajú Schröder a Blair ("sociálna spravodlivosť" a "solidarita") však aspoň pripúšťajú, že existujú "silnejší" a "slabší" a tým pádom, že existuje vnútrospoločenský konflikt. Aký postoj zaujmú politici tretej cesty k tomuto konfliktu vo svojom programe ako aj v praxi, sa zatiaľ nedá predpovedať. Brutálne zrušenie štátnych sociálnych opatrení ("welfare as we know it") v USA sa nedá považovať za precedens, pretože v tomto prípade vyšla iniciatíva od konzervatívne dominovaného Kongresu a nie od vlády. Zdá sa, že vo Veľkej Británii vládla Tonyho Blaira v politickej praxi sleduje skôr tradičný sociálnodemokratický koncept ako rétoriku tretej cesty. Dochádza tu, ako už veľakrát predtým, k napätiu medzi programom a skutočnosťou, pričom ale zvyčajný nepomer - v praxi sa neuskutočnia vznešené ciele programu - je istým spôsobom otočený: skutočnosť nie je taká zlá, ako to naznačoval program.

2. Pragmatizmus alebo populizmus?

Ako sa rieši napätie medzi populistickou rétorikou a radikálnym pragmatizmom, ktoré sú typické pre mnohé dokumenty tretej cesty? Súčasťou kritického pohľadu na sociálno-demokratickú tradíciu je element nutného odbremenenia politiky. Nové okruhy problémov nútia hľadať nové riešenia, pri ktorých pohľad nesmie byť zúžený klapkami tradície. Musí byť zvážená aj primeranosť riešení, ktoré boli v minulosti pripisované iba politickým protivníkom a je nutné orientovať sa na základe medzinárodných skúseností. Z tohto pragmatického hľadiska môže byť tretia cesta označená aj ako "permanentný revizionizmus" (Tony Blair), dlhotrvajúci proces pokusov a omylov (*trial and error*), pri ktorom sa skúšajú a hodnotia rôzne druhy politických postupov. Zároveň tu však dochádza k preformovaniu a podrývaniu vynúteného pragmatizmu populistickým dogmatizmom. Táto populistická varianta (ktorá je napr. viditeľná v nábožensky inšpirovanej rétorike Tonyho Blaira⁶) sa snaží

⁶ Robert Misik, *Auf der Suche nach dem Blair-Effekt*, Berlin 1998

o to, aby zakryla rozpor medzi modernizáciou a spravodlivosťou. Tretia cesta v tomto prevedení sa riadi neoliberalizmom v dvoch bodoch: preberá jeho trhový fundamentalizmus a prepája ho s inými fundamentalizmami (založenými na rodine, národe, spoločenstve atď.). V Nemecku nedominuje prenikavý populizmus vyšších entít, ale hospodárskeho spoločenstva, ktoré musí brániť blahobyť voči požiadavkám iných národov.

3. Ešte raz: **povinnosť, spoluúčasť, príležitosť, komunita**

Ak sa sociálna spravodlivosť už nedá vytvoriť tradičným prerozdelením: *ako vážne to politici tretej cesty myslia s hore uvedenými ekvivalentmi morálky, spoluúčasti, príležitosti a komunity?*

a) *Moralizácia politiky, zdôrazňovanie povinností a zodpovednosti* voči spoločnosti sa neobracia na bohatých a mocných (tí už splnili svoju povinnosť), ale na tých, ktorí sú závislí od sociálneho štátu. V podstate sa jedná o starodávne posolstvo horšie postaveným, aby sa zmierili so svojim

materiálnym znevýhodnením a hľadali druhotné odškodnenie v plnení povinností. Najdôležitejšou povinnosťou je zárobková činnosť, ku ktorej nemotivujú ani atraktívne materiálne protihodnoty, ani naplňujúci obsah práce – ale povinnosť. Moralizácia politiky z tohto hľadiska nie je iba odklonom od sociálnodemokratickej tradície (ktorá vždy skôr vyzdvihovala práva znevýhodnených), ale aj od politického liberalizmu, ktorý zabezpečil jednotlivcom neodcudziteľné práva, ale vyhlásil ich morálku za súkromnú záležitosť.

V diskusii tretej cesty o moralizácii politiky je cítiť autoritatívny podtón, ktorý je skôr namierený proti (možno ambivalentným) výsledkom emancipačného hnutia 60-tych a 70-tych rokov (ku ktorému patrili mnohí politici tretej cesty) ako proti egoizmu kalkulujúceho trhového subjektu.

b) Ponuka *spoluúčasti* je dvojsmyselná. Demokratické právo na spoluúčasť je zakotvené v ústave, a úlohou štátu je ho chrániť, prípadne rozšíriť, ale nie ponúkať ho ako náhradu za materiálne hodnoty. Samozrejme, že v centralizovanej štátnej moci môže byť zmysluplné odovzdať zodpovednosť lokálnym a regionálnym jednotkám a poskytnúť im viac práv

a prostriedkov; a existuje aj veľa problémov, ktoré sa dajú lepšie riešiť spontánnou spoluprácou občanov ako štátnou správou. Ale účasť nemôže byť náhradou príjmov. Aktívni účastníci "občianskej spoločnosti" sú zväčša ľudia, ktorí svoje finančné problémy viac alebo menej vyriešili, sú to teda skôr učitelia, ktorí sú štátnymi zamestnancami ako vodiči nákladných áut, ktorí sú pseudo-podnikatelia. Politika, ktorá smeruje k odbúraniu zamestnaneckých istôt a riskuje vznik sektoru s nízkymi platmi, podrýva nepriamo aj rámcové podmienky fungujúcej občianskej spoločnosti, ktorá by mala odbremeniť štát od jeho sociálnych úloh.

c) Ponuka *rovnosti príležitostí* tvorí zrejme najdôležitejší potenciál tretej cesty. Rovnosť príležitostí je konceptom rovnosti (neo-)liberalizmu - "nerovnosť výsledku" ako výsledok nerovných výkonov je spravodlivá, ak boli šance a východiskové pozície rovnaké. Ale tento prísľub spravodlivosti je dodržaný iba to tej miery, do akej budú zrušené *formálne* bariéry zabraňujúce prístupu ku vzdelaniu a dobre plateným pozíciám. V realite nechce a nemôže ani radikálna neoliberálna politika zabrániť tomu, aby vznikali *oligarchie*, ktoré budú prideliť príležitosti, vplyv a príjmy

nezávisle od výkonu podľa kritéria "príslušnosti". Ako už bolo spomenuté, vytvára dedičné právo extrémne nerovnaké východiskové situácie tým, že poskytne menšine určitý majetok a oslobodí ju tak od nutnosti byť zárobkovo činný.

Japonsko má vysokú daň z dedičstva, vzdelávací systém orientovaný na výkon a priame prepojenie zárobkových príležitostí na vzdelanosť a vytvára tak aspoň náznak meritokratického rozdeľovacieho modusu, ktoré sú možné vďaka širokému konsenzu. Aj v Spolkovej republike Nemecko vznikol na konci druhej svetovej vojny po uskutočnení menovej reformy dojem, že všetci majú do veľkej miery porovnateľné štartovacie podmienky (odhliadalo sa samozrejme od nerovného rozdelenia vecného majetku). Mýtus o rovnakých štartovacích podmienkach, ktorý zrejme veľkou mierou prispel k sociálnemu konsenzu povojnových rokov, zmizol tak rýchlo, ako sa rýchlo zmenili nerovnaké výkony prvej generácie na nerovnaké východiskové pozície druhej. Samozrejme, že sa nedá napodobiť japonský model a nedá sa ani simulovať nemecká situácia po vojne. Ale napriek tomu si treba kľásť otázku, ako by sa dal vytvoriť aspoň

dojem rovnakých alebo porovnateľných štartovacích podmienok tak, aby sa rozdiel vo vplyve alebo príjmoch dal odôvodniť rozdielmi vo výkone. Realizáciu už spomenutého plánu Bruce Ackermana, aby každý občan v čase dosiahnutia plnoletosti obdržal sumu, ktorá by bola dostatočne vysoká, aby mohla byť základom jeho majetku, by asi reálne pomery rozdelenia neovplyvnila. Ale vytvorila by dojem rovnakej začiatkovej pozície, a tým aj vrstvu presvedčených "účastníkov". Ak by sa politici tretej cesty prepracovali k takýmto alebo podobným radikálnym riešeniam (t. j. ak by, na rozdiel od liberálov, brali prísľub spravodlivosti naozaj vážne), tak by to za určitých podmienok viac ako vyvážilo odklon od tradičných predstáv o spravodlivosti.

d) Protagonistami tretej cesty vždy znova proklamovaná *orientácia na komunitu* sa dotýka centrálného problému spoločnosti, ktorá sama na seba uvalila imperatív flexibilizácie. Richard Sennet poukázal na to, že flexibilný život dovedie aj tých, ktorí modernizáciou získali do situácie, v ktorej nebudú vedieť súvislo interpretovať svoje životné príbehy a už vôbec sa im nepodarí podať zmysluplnú interpretáciu svojim

deťom. Flexibilizácia je protikladom každého tvorenia spoločenstva a to aj, a predovšetkým, toho rodinného. Anthony Giddens vyhlásil za prednostnú politickú úlohu, aby solidárne vzťahy každého druhu boli zachované, rozvíjané a podľa možnosti aj objavované (alebo nanovo objavované). Podľa Giddensa musí tretia cesta prebrať úlohu konzervatívcov v tom, že bude (netradičným spôsobom) usilovať o zachovanie tradičných spoločenstiev. Problém je príliš dôležitý nato, aby sa dal vyriešiť novým zákonom o spolkoch alebo zvýšením prídavkov na deti. Zdôrazňovaním komunity a tzv. *spolupatričnosti (inclusion)* uznávajú protagonisti tretej cesty, že spoločenské základy našej spoločnosti sú ohrozené. Propagujú však väčšinou politiku, ktorá pod diktátom globalizácie urýchljuje rozklad komunit.

4. Racionalita a riadenie

Ako pristupujú protagonisti tretej cesty k *princípu racionality*, ktorý bol v minulosti (okrem tematizácie rovnosti a nerovnosti) konštantou sociálnodemokratickej politiky? Priekopníci idey tretej cesty vyzývajú viac ako

to sociálni demokrati mali vo zvyku, aby sa vsadilo na riadenie trhom. Orientácia na trh sa paradoxne deje v situácii, keď je dôvera v trh (v dôsledku krízy v Ázii) otrasená a nutnosť regulácie sa ako téma dostala aj na program medzinárodnej hospodárskej diplomacie. Deflačný vývoj vo viacerých krajinách otriasol katedrárami trhovej ortodoxie a témou sa znova stalo keynesiánske makroekonomické riadenie, ktoré už mnohí predčasne zahodili do smetného koša dejín. Bolo by vtipom dejín, keby sa sociálnodemokratické vlády dnes z ideologických dôvodov vzdali možnosti pôsobiť proti krízovým tendenciám (resp. ich ortodoxnou politikou ešte zhoršovali). Práve boj proti týmto tendenciám pomocou makroekonomického inštrumentária patril kedysi medzi základné požiadavky ich politiky. Neznamená to však, že by makroekonomické riadenie bolo liekom na všetky choroby (nebolo ním ani v 70-tych rokoch).

Na druhej strane je nedôvera k väčšej racionalite štátu, ku ktorej vyzývajú politici tretej cesty do veľkej miery odôvodnená. Predstavu, že štátne riadenie je racionálnejšie ako trh a je trhu principiálne nadradené, popiera stav, v ktorom sa vo vyspelých

demokraciách nachádzajú najdôležitejšie riadiace nástroje (napr. daňový systém a sociálne výdavky): nie iba vzhľadom na hospodársku efektivitu, ale aj vzhľadom na politické ciele, ktorým pôvodne mali slúžiť (zabezpečenie sociálnej istoty), fungujú tieto nástroje pri najlepšom suboptimálne. Sociálny a daňový systém sa zmenili na neprehľadnú džungľu predpisov, v ktorej sa vyznávajú nanajvýš profesionálni navigátori. Najväčší úžitok z tohto systému majú skôr tí, ktorí si asistenciu týchto profesionálnych navigátorov môžu dovoliť, ako tí, na ktorých ochranu bol vyvinutý.

Otázkou zostáva, či sa politikom tretej cesty podarí nájsť hranicu medzi štátnou reguláciou a trhom, ktorá bude pragmatická a nie ideologická. V snahe dištancovať sa od konceptov sociálnodemokratickej tradície sa mnohí protagonisti nútia k tomu, aby teraz dokázali svoju dôveryhodnosť (v zmysle trhovej ortodoxie). Táto snaha by mohla viesť ku zbytočnému a škodlivému zrieknutiu sa použitia štátnych riadiacich nástrojov.

5. Zruší politika samú seba?

Vďaka tretej ceste získala toľko potrebná

diskusia o modernizácii sociálnodemokratickej politiky pozornosť, ktorá by jej za iných okolností nikdy nebola venovaná. Zaslúžila sa o to, že sa diskusia rozšírila z úzkych programových kruhov aj medzi širokú verejnosť. Dokonca aj intelektuálne a sociálne požiadavky, ktoré sú súčasťou tejto diskusie, môžu pôsobiť osvetovo, pretože svojou naivnou otvorenosťou vysvetľujú, o čo vlastne ide. Tretia cesta hovorí tak otvorene ako sa len dá: sú také časy, že sme sa museli na určitú dobu rozlúčiť s tradičným chápaním sociálnej spravodlivosti a tým pádom aj so sociálnou demokraciou *“tak ako ju poznáme”*. Opačná téza by bola: zistenie, že v podmienkach globalizácie nie je možné zachovať model spravodlivosti tak ako počas zlatej éry, nerobí otázku, ako by sa dala absolútne a relatívne zlepšiť situácia znevýhodnených, zastaralou, ale naopak ešte naliehavejšou. Keby cieľom politiky bolo dosiahnuť nárast hospodárskej efektívnosti, mohli by ju riadiť konkurujúce manažérske tímy, ktoré by sa už nemuseli nazývať historicky podfarbenými menami, ale mohli by si hovoriť FC alebo Borussia.

Tretia cesta zavádza, keď definuje vecný tlak *“spoločnosti orientovanej na vedomosti*

a služby” tak, že politické možnosti sú vylúčené, že politika je zredukovaná na boj o to, kto je povoľnejším vykonávateľom nezmeniteľných nutností. Politika by tak zrušila samú seba. Kým však ešte existujú alternatívy, je názov *“tretia cesta”* zavádzajúci: buď sa svet nedá zlepšiť politickými prostriedkami (konzervatívna verzia), alebo sa vlády môžu a musia zasadzovať za záujmy znevýhodnených (sociálnodemokratická verzia). Tretia cesta je buď prvá alebo druhá.